

За кригою

Що за прегарний день видався в десяту п'ятницю! Сонечко світить, гріє, а не пече: не душно, не млосно. Повітря оксамитовою цівкою так само до тебе в груди й плине й плине, надає тобі нової свіжої сили й не дає сидіти в хаті... Я взяв бріль і пішов в село Рокитяне провідать давню свою знайому, стареньку бабусю Ольгу Чепелиху. Мені сказали з вечора, що Чепелисі недобре, ніби занедужала.

Чепелишина хата недалеко з кінця села, на горбочку, над самісеньким Удаєм (Удай — річка, доплив Десни). Вона вже давно не Чепелишина, а внуків її — од найстаршої сестри Уляни Гончарихи. Ольга давно відписала на їх і хату, й ґрунт, і поле, яке там було, аби її годували до самої смерти.

Прихожу.

В дворі тому, як у віночку, чисто-перечисто, хоч покотись...

Під повіткою Ольжин внук, Максим Гончаренко, — чоловік літ так з тридцять, — сидить верхи на стелюзі та вистругує стругом ліскові обручі. Біля його малеча: хлоп'ятко й дві дівчинки — се вже Чепелишині правнуки — граються стружками: нанизують їх, ніби то бублички, та збираються «нести у город».

— Помогайбіг, Максиме! — озвався я.

— День добрий, з п'ятницею!

— Майструєш?

— Ет, аби то не сидіть, згорнувши руки. На осінь обручі виготовляю.

— Ониська (се Максимова жінка) дома?

— Нема, десь на лузі з полотнами, — білить... Просимо-ж до хати! Заходьте... спочинете... втомились... Пішки?

— Пішки. Гарний день такий... Бабусю провідать прийшов. Де вона? Чув, що нездужає...

— Ні, в добрий час поговорити, нічого. Дякувати — вибрикує.

— Гаразд. В хаті вона?

— Ні на задвірку. Ось я проведу вас.

— Не треба... я стежечку знаю, аби тільки Циган литок не полатав...

— Нема дома, — Ониська взяла до полотен.

Під вишнею на задвірку на зеленій траві сиділа Чепелиха. Самої її за листом не видно було, манячила тільки хустка на голові, біла-біла, наче сніг.

Задвірок той був невеличкий, та що за гарний-прегарний! Кругом по-під тином кущі бузку, а в самому кутку вишня, — одна тільки, та така гілляста, розлога, перед вікнами в хату, проти дверей, самі квітки: любисток, канупер, м'ята, шовкова трава, півонія, васильки... Чепелиха сама доглядала задвірок; за теплої години вона там цілісенький день сидить та або куделю пряде, або вовну скубе, або кужіль чеше.

Глянув я на бабусю, і тепер у неї за поясом куделя білої вовни.

Що за привітна та приязна твар у бабусі! Такої другої я на своїм віку ніде не стривав. Личенько те у неї таке чисте, хоч зморшкувате, наче печене яблучко, маленьке таке, в жменю вбгав-би його, та таке добре-добре, наче сама добрість! Під густими сивими бровами світяться чорні очі. Колись ті очі певно що не одно парубоче серце обпекли!.. Тепер вже старі вони, а як світяться, як бігають! Прямо, можна сказати — горять.

— Здорові були, бабусю!

— Доброго здоров'ячка вам!

— Живі, здорові?
— Скриплю собі потроху.
— Як живете, бабусю?
— Живу та куліш жую; хліба-б рада, так зубів бракує — розгубила всі... А ви там як на хуторі?

— Вибрикуємо!
— Хвалить бога! Сідайте. Давно вас не бачила, з Великодня.
Слово по слові пішла розмова.
— Рясно у вас, бабусю, вишень?
— Рясненько! Дасть біг,— на вареники приходьте. Буйні вишні будуть, коли не попече їх. Родюча се вишня, що-року родить; хоч який у людей недорід, а ми з неї відер двоє наберемо. А вже й стара...

— А як стара?
— Юрась покійничок посадив її перед тим роком, як сам за кригою пішов... Наче знав, на пам'ять про себе, царство йому небесне... де то душенька його свята? — Чепелиха важко зітхнула.— Більш як п'ятдесят літ отсій вишні буде. Стара... Хто з нас кого переживе: чи я її, чи вона мене?... Я вже так її бережу... Мабуть разом: я в домовину, а вона в піч... Нехай не всихає, доки я ноги волочу, а простягну, тоді вже як собі знає... Вона моя втіха, вона мені раз-у-раз нагадує Юрася...

Бабуся глянула на вишню, на небо, знов зітхнула.
Я чув от людей, що Чепелисі за-молоду ще випало велике горе: син її «втопився», та бажав я, щоб сама вона розповіла мені, з якої речі Юрась утопився. Кілька разів починав я розпитувати Чепелиху,— вона або мовчала, або відповідала тільки:

— Не думав він топитися, а за кригою пішов,— та більш нічого й не скаже.
Сьогодні мені якось несподівано пощастило: бабуся сама звела річ на Юрасеву смерть і почала:

— Ох діти, діти!.. Без вас горе,— з вами вдвоє! У кого дітки — як квітки, як маку їх рясно, і всі виростуть, а в кого одно, та й те... От і в мене: один однісенький був син та й той пішов богу на прийом... Скільки то літ вже топчуся самотною, як палець... Думала, рідних внуків діжду, тішитиму їх, листочками до мого серця липнутимуть вони... аж ось як довелось: замість внуків — куделю тішу... Оттак на старість...

Воно й старість моя не яка ще: люди геть довше живуть; покійничок батенько,— земля над ним перем! — на сто десятому літі свого віку ще роїв збирав, а дідусь мій — легко йому лежати, сиру землю держати! — прожив без одного сто двадцять. Ну, та тепер таких людей нема, вивелися... тепер аби за п'ятдесят, вже й квочче...

— Скільки-ж вам, бабусю, літ? — перебив я Чепелиху.
— Мені? Суще й сама не тямлю... чи буде дев'ятдесят, чи може ще й ні. Коли-б порахувати. Людина я проста, не зумію, ось нуте ви чи не виведете; ви-ж чоловік письменний. От як буде: зараз по 16-му літі пішла я за Данила,— знайшлася я на Дмитра, а вінчали нас за тиждень перед Михайлом, значить тільки що перескочило за 16. За Данилом я була літ десять, діток не було... В холеру овдовіла... Се в ту, в першу велику холеру... Скільки тому літ буде?

— П'ятдесят і п'ять...
— Так от тепер і зведіть, чи є дев'ятдесят, чи нема?
— Нема ще; без дев'яти дев'ятдесят...
— От бачте! Так виходить, що й отсій вишні багато я зайвого нарахувала. Була я вдовою один рік; ще до году, як побралися ми з Платоном, знайшовся у мене Юрасько, а як посадив він сю вишню, був він настоящим парубком, вус уже висипався, бороду голив уже, на порі був,

засватався вже... літ більше як двадцять було. Так як воно виходить отсій вишні?

— Сорока нема ще, без семи — тридцять і три.

— От воно як! а я, бач, нарахувала вже п'ятдесят. От стільки-ж, як Юрась пішов за кригою. Тридцять і три. Які-б то досі в мене внуки були. Господи! Може-б і правнуків досі тішила... Не судилося...

І вдруге недовго була я замужем,— три роки. Як пішов Платон на Дін, на косовицю, так і не вернувся. Там десь його й поховали. Посумувала я, пожурилася та й закаялася втретє йти. Добрі люди траплялися: Євдоким Шершень, що позаторік помер, теж з холери був овдовів; так і він присватувався до мене. І Гуркало Павло з Олишівки, ще й досі живий — протягни йому, боже, віку! — і той сватався. Був ще де-хто, не пішла. Годі,— кажу,— пішла раз — не гаразд, не одважусь в другий раз. Може господь і покарав мене за те, що вдруге бралася... було-б уже Данилихою звікувати, а за Чепеля не йти; може-б і лиха менше зазнала...

Такий-же то вдатний хлопчик вийшов мій Юрасько: до чого кинь, так клин. Таким, кажуть, бог і талану не дає... До школи взяла його охота. Тоді в нашому селі школа була, дяк держав... на самому цвинтарі була... така прегарна хата, на дві половині: в одній дяк, в другій школа. Тепер її й сліду нема.

— Іди,— кажу,— синочку, до школи, йди.

Поєднала дяка: два мішки картоплі, повісмо конопель, пуд борошна, ворочок пшона та карбованець грішми...

Вже-ж і вчився мій Юрасько! Дяк було не нахвалиться, та де-ж вам: на дванадцятому літі воно вже на крилосі ставало й «апостола» читало! Отсе було як виведе херувимську, так його тонесенький голосочок на всю церкву розлягається, нікого за ним не чути, усіх він покриває.

Я вже раділа, сподівалася: вийде мій Юрко на дяка. Отець Корній брався вивести його й був-би вивів; спершу, каже, попаламарує, а тоді й на дяка. Як-би то воно було любо та мило!

Коли-ж у Юрка не те на думці було. До майстерства знявся. Я йому се й те, а він як затявся:

— В ковалі та й в ковалі!

Чого-ж не казала, чого не робила — не послухався мене; мусіла я його одвести в Ніжин до коваля. Клим Терниця,— там такий коваль був,— узяв Юрася на чотири годи. Не хотіла я, ох як не хотіла, та мусіла коритися.

Вибув Юрко свої годи у коваля; вернувся додому.

— Треба, каже, мамо, свою кузню і всю зброю до неї справити.

— Чом-би не справити, та з чого?

Порадилися ми. Теличка третячка була у нас, продали її; кілька овечат вивели на ярмарак; було у мене а скрині зайве полотенце, аж п'ять сувоїв, так про запас напряла та набілила... і його продала. На ті гроші спромоглися і кузню, й до кузні. Отут на городі під вербою кузня була, біля копанки... Завалилась давно, і сліду нема, а пристрої ковальські люди рознесли...

Кує мій Юрко. Вже-ж і коваль з його вдався! Чи й був де другий такий! На селі у нас були два панських ковалі, так куди їм до Юрка! за пояс він обох їх заткнув.

Вже було чи сокиру насталить, чи косу зварить, чи оскард загартувать, чи що инше, — він як утне, то вже ніхто проти його. Свердел, було, хоч який малесенький, він зробить, а серпам з його рук так і віку не було. За те-ж і людей принадив до себе так, що одбою од роботи нема, наче на ярмарку, так у нас на городі було: той з лемішем, той з череслом, тому заступ, а сьому каблучку на кісся, — уся околиця валом валила до його. А він клепає, а він клепає! Піт з його — наче вода з стріхи весною, а йому байдуже,— кує...

Отак цілий тиждень з ранку до вечера. В сажу замурзається, наче з бовдура виліз, на себе не похожий, а прийде субота — вже він з обіду й за холодну воду не візьметься: миється, чешеться, чепуриться. Вранці й не пізнати його,— орел! Жупан на йому синій, пояс червоний, шапка сива,

смушева, чоботи з підковами, кучері аж мають, а очима так і сяє... орел та й годі! Прийде до церкви, на крилас, читає, співає... Дівчата на його так і повпиваються очима, а в мене — й молитва на думку не йде... душа росте в небо! Дивлюся на свого Юрася, радію та гадаю: яку-б йому вибрати, яку-б посватати? Та гарна, а та ще краща!

А далі думаю: ні, нехай сам собі вибере пару по серцю та по мислі...

Хіба-ж не було з кого вибирати? мало в нас на селі було того квіту?.. Вийдеш чи на вулицю, чи до церкви,— мов мак цвіте! Тепер і дівчата якось не ті стали: тепереньки якісь вони хиряві та плюгаві, а то, було, дівка йде — земля під нею гуде, здоров'ям од неї так і пашисть! Що й казати, марніють люди!

Вибрав мій Юрасько... кого-б ви думали? Ой, ой кого! — кріпачку вибрав.

Отут у головах нашого городу жив панський кріпак Свирід Бандик, а в його була дочка Ганна. Гріх сказати, дівка з себе вродлива, наче вилита, наче намальована, тільки-ж бо лишенько, що кріпачка, а вади за нею нема. Взяли її в двір за прачку: не за настоящу прачку, а спершу на людей, на двірську челядь. У тих панів — звелись вони уже з кодлом, і будинки їх мохом поросли,— такий звичай був: беруть дівку до пекарні, щоб прала на людей; пере вона, обпирає рік-другий усяких панських лизоблюдів, а тоді й на панів. Навчиться гладити, тоді її в горниці, а там вже, що бог пошле: добре, як добре, а більше того, що покритками виходили.

Признався мені Юрко: «Так мамо, і так, благословіть!»

Що-ж, думаю собі, хоч вона й кріпачка, а доброго батька дитина, й роботяща... така вже пара з Юрком буде, що на! подивись та усміхнись! Час добрий!

— Боже благослови,— кажу,— тільки, синочку, викуп треба.

— Авже-ж, так не віддадуть.

— То-то-ж бо й є! Та ще хто знає, що вони й заправлять за неї? Може таку ціну положать, що й не спроможемся...

— Вони, мамо, пани добрі...

— Добрі, синочку, як сплять, а без викупу не обійдеться,— се вже я добре відаю.

Взяла я хліб-сінь, пішла до двора: спершу до пані. Вийшла вона до мене, розпиталася, тоді до пана.

І пан вийшов: те та се... бачу, не геть-то змагаються. Вклонилася, питаюся: чи буде викуп?

— Хіба можна, бабо, без викупу?

— Аби ваша ласка,— кажу їм, і знов вклонилася,— все можна.

— Ні, без викупу й не думай.

— Що-ж положите?

Пан зразу,— спасибі йому,— п'ятдесят, каже, треба... не гріх буде, не накладно. Юрко — добрий коваль, швидко заробить.

А пані як визвіряться на його:

— Що ти, що ти! з глузду зсунувся, чи що? Як то можна за таку роботящу дівку — та п'ятдесят? За неї й сотні мало! Ми її два роки на прачку привчали, а він п'ятдесят! Коли не сотня,— нічого й казати!

— Шкода, панійко, й заходу,— кажу до неї,— на такі гроші не спроможемось, — і мовчу; а ну, думаю, що з сього вийде? чи пан сперечатиметься за свою ціну, чи й він за жінчину?

— Вже-ж і дешевше навряд де знайдете,— се так пані до мене. Я мовчу, а пан:

— Навряд хто й більше п'ятидесяти дасть...

— Ти-б даром пороздавав,— пані на його,— добре, що не твої, а мої! Своїх даруй!

І почала, і почала! Він їй слово, а вона йому так і сипле, аж бризкає з рота. Я мовчу...

Сварилися вони, сварилися, аж потомилися. Я тоді:

— Прощайте, коли так.

Пані за мене:

— Тривай, бабо! (Я тоді ще й не гадала бабувати). Що-ж ідеш, нічого не сказавши? Ми твоєї ціни не чули...

Ну, думаю собі, отсе гаразд; може воно й на наш камінь зерно впаде... Бачте, се було за тиждень до Різдва; під свята панам грошей так треба, що аж-аж-аж!

— Панійко,— кажу до неї,— проти вашої ціни я не посмію свою сказати.

— Говори, не бійся!

— Коли-б не розсердились...

— Ні, говори...

— Так, кажу, коли-б ваша ласка, та взяли тридцять, ми б за вас і за ваших дітей бога до віку молили!

— Як се можна! де чувано такий викуп!

— Коли-ж наші злидні...

Ото як почали, як почали торгуватися, з'єдналися на сорок, аби зараз гроші.

У нас стільки не було, так десять карбованців понапозичали по людях: у кого три, у кого два, в кого одного. Зібрали, однесли й бумагу взяли. Тільки умова така була, щоб вінчатися перегодом, а до Великодня щоб Ганна робила в дворі.

Добре, нехай й так. Ми й сами не проти того; ні з чим було справляти весілля. Думка така в нас: за зиму Юрко заробить на вінчання, а за літо на весілля, та по осені, здасть бог, справимо весілля. Вже-ж без весілля ані боже мій не можна...

Гаразд! Не живу я, а прямо тільки радію, тільки в мене й думки про те, як вони поберуться, житимуть любенько... Бог благословить їх діточками, а мене унуками... я їх доглядатиму, з рук не спускатиму, бавитиму, писнути не дам... І сплю, та все отак думаю!.. Такі-ж то були в мене надії, такі надії, що й господи! А де вони? Гай, гай! розвіяв їх вітер... за кригою... пішли...

Саме у вербний четвер, отак як в полудень, сидимо ми з Юрком в хаті,— крига вже рушила... Чуємо, щось на улиці несамовито гукає:

— Рятуйте, хто в бога вірує! рятуйте!

Юрасько як сидів, так без шапки прожогом з хати... а я так злякалася, що й не тямлю себе, стою серед хати, трушуся.

Чую Юрасько кричить:

— Човна давайте, човна!

Я тоді й собі з хати. Дивлюся: мати моя божа! Водою погнало на кризі Ганну! Стоїть вона на тій кризі, руки зняла до бога та пробі: «Рятуйте! Рятуйте!» Людей збіглося сила...

Ох, господи, нікому не приведи так! Пішла Ганнуса на річку прачем прати сорочки, чи що там. З берега вода каламутна,— вона одійшла собі геть на лід, розташувалася, пере... Чудна, прости господи, людина! Як таки не помітити того, що перед нею вже льоду нема! Байдуже, пере, прачує, стукає прачем... а воно як рване кригу, як попре її вітром... Понесло й Ганну на кризі...

Доки принесли того човна, Ганну вже геть-геть замчало. А в мене серденько так і рветься, як не вискочить...

Спустили човна, Юрко та товариш його Скибка Іван, що духу було на човен. Гребуть, пливуть, стрілою мчить їх за водою... біжить човен, от-от би вже догнати Ганну, а ззаду нова крига як шугоне, як затріщить... Господи! одна на другу, цілу гору навернуло криги! Біжить човен, а та гора за ним. Бачу я, Юрасько рученьку вже простягає до Ганни!.. Похолола я вся, з страху й рота не роззявлю, молюсь хочу, а мені зуби зціпило... Ой, боже мій милий! Та гора-крига на човен... човен на бік... Юрасько й Іван з човна, та під кригу!.. У мене так і потемніло в очах. Не тямлю, що було далі... Люди повідали потім, що я була кинулася в воду, та не пустили мене, не дали вмерти... А Юрка й Івана більше, кажуть, ніхто й не бачив... і не вирнули ні разу з-під води... кригою

затерло їх... Бачили тільки, як крига наскочила й на Ганну, та й її під лід... Тільки ми їх і бачили...

Очуняла я. Лучче-б була й не очунювала! Все моє щастя, усі мої надії пішли за тією кригою...
Годі!

По старесенькому личеньку Ольги покотилися буйні сльози...

1885 р.